

**СПИВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ
АБСТРАКТНОГО/КОНКРЕТНОГО
ТА ЗАГАЛЬНОГО/ОКРЕМОГО У ТИПОЛОГІЧНИХ
ОЗНАКАХ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
ОСОБИСТОСТІ**

Пелепейченко Л. М.

ВСТУП

У центр уваги лінгвістичних досліджень ХХ століття була поставлена людина: її уявлення про світ і способи орієнтування у ньому, її ціннісні пріоритети та їхнє вираження в мові, її комунікативна взаємодія в соціумі загалом та у різних галузях діяльності зокрема. У ХХІ столітті антропоцентричний підхід до аналізу мовних явищ не тільки залишився актуальним, але ще й розширив спектр наукових досліджень, посиливши акценти на питаннях використання мови як засобу досягнення цілей її носія. Не дивно, що у такому науковому контексті зріс інтерес дослідників до низки питань, які стосуються поняття «комунікативна особистість» – феномена, що вербалізує картину світу мовної спільноти і розширює уявлення про світ, впливаючи на нього і перебудовуючи його. Незважаючи на значну кількість наукових праць, у котрих аналізується зазначена тема¹, все ще залишаються малодослідженими питання, пов'язані з розгалуженням типів комунікативних особистостей залежно від їхніх соціальних ознак: професії, приналежності до тієї чи іншої комунікативної культури, інтересів, віку тощо. Потребують нового осмислення питання про особливості

¹ Воробьев, В.В. Лингвокультурология (теория и методы). Москва, 1997; Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2004; Комунікативна особистість військовослужбовця Національної гвардії України в сучасному соціальному контексті: моногр. За ред. Л. М. Пелепейченко. Харків : Національна академія НГУ, 2014; Лазуренко Е.Ю., Саломатина М.С., Стернин И.А. Профессиональная коммуникативная личность. Воронеж : «Истоки», 2007; Мруць Н.А. О понятии «коммуникативное поведение учителя». *Культура общения и ее формирование*. Воронеж : ВОИПКРО, 1997. С. 11–12; Пелепейченко Л.М., Павлова О.О. Еталонний і реальний типи комунікативної особистості українського військовослужбовця. *Лінгвістичні дослідження: збірн. наук статей*. Вип. 39. Харків : ХНПУ, 2015. С. 159Ц171.

взаємодії та способи вираження філософських категорій абстрактного і конкретного, загального та окремого у типологічних ознаках комунікативної особистості. Не досить розкрито низку питань практичного плану – від виховного потенціалу уявлень про комунікативну особистість до його популяризації у соціумі. Тим часом аналіз зазначених питань є важливим як у теоретичному, так і у практичному плані. Викладені спостереження свідчать про актуальність дослідження зазначеної теми.

Задля покращення комунікативної взаємодії у всіх сферах діяльності суспільства доцільно створити орієнтири, на які могли б орієнтуватися майбутні фахівці. У вирішенні цього завдання стане в нагоді інформація про абстрактний конструкт – своєрідний ідеал, еталонну комунікативну особистість, яка може слугувати орієнтиром у підготовці фахівців. Для майбутніх фахівців не менш важливо знати, якою є типова професійна комунікативна особистість у реальному житті, як вона актуалізується у кожній окремій особистості. Без такої інформації вони не зможуть зрозуміти суперечності реального життя і змодельовати таку комунікативну поведінку, яка забезпечить запобігання комунікативним помилкам та успішність у діяльності.

З огляду на викладене, обрано об'єкт і предмет цього дослідження, сформульовано його мету і завдання.

Об'єкт дослідження – комунікативна особистість. **Предмет** аналізу – взаємодія категорій абстрактного/конкретного та загального/окремого у типологічних ознаках професійної комунікативної особистості. **Мета роботи** – виявлення особливостей взаємодії та способів вираження категорій абстрактного/конкретного і загального/окремого у типологічних ознаках професійної комунікативної особистості.

Задля досягнення поставленої мети потрібно виконати низку конкретних завдань: установити специфіку онтогенезу поняття «професійна комунікативна особистість» і простежити, як категорії абстрактного/конкретного і загального/окремого вплинули на становлення зазначеного поняття та на категоризацію інформації у його межах; оскільки поняття «комунікативна особистість» по-різному інтерпретується у науковій літературі, важливо пояснити сутність і причини розбіжностей, а також обґрунтувати власну позицію щодо зазначеного питання; потрібно розкрити способи актуалізації абстрактного і конкретного, загального та окремого у

стратегічних аспектах комунікативної діяльності представників аналізованого типу.

Як матеріал для аналізу ми обрали представників юридичної галузі, в якій перетинаються два її різновиди – військовий і цивільний. Один із різновидів представлено у діяльності військової адвокатури, другий – цивільної. Перший різновид ми розглядаємо на матеріалі художнього кінофільму «A Few Good Men» («Деякі хороших хлопців»), другий – художнього кінофільму «Find me Guilty» («Визнайте мене винним»). Обидва фільми зняті за реальними судовими справами. Під час аналізу принагідно залучались окремі приклади з інших джерел ілюстративного матеріалу. Оскільки комунікативна діяльність учасників судового процесу є значно активнішою в умовах змагальної судової системи на відміну від дорадчої, для аналізу було обрано американські кінофільми, а не українські.

Основоположна гіпотеза дослідження – припущення про те, що взаємодія категорій абстрактного/конкретного і загального/окремого, імпліцитно представлена у працях основоположників теорії мовної особистості, по-різному виражається у підтипах професійної комунікативної особистості.

Методи аналізу матеріалу обиралися відповідно до поставлених завдань. Основним у дослідженні був метод дискурсивного аналізу, що орієнтував на характеристику трьох типів контекстів комунікативної взаємодії: соціального, прагматичного і лінгвістичного².

Звернемося до результатів дослідження.

1. Поняття професійної комунікативної особистості в онтогенезі

Мета дослідження, представленого у цьому підрозділі роботи, – показати, як категорії абстрактного/конкретного і загального/окремого, імпліцитно представлені у працях основоположників теорії мовної особистості, вплинули на становлення поняття «професійна комунікативна особистість» та окреслили шляхи подальшого розроблення аналізованої проблеми.

Поняття «професійна комунікативна особистість» стало логічним результатом розроблення проблеми мовної особистості. В онтогенезі його формування схематично можна представити так:

² Дейк Т.А., Ван. Язык. Познание. Коммуникация. Пер. С англ. Сб. Рабосост. В.В. Петров. Под ред. В.И. Герасимова. Москва : Прогресс, 1989.

від розмежування мовної особистості автора твору і персонажа³ до характеристики мовної особистості як структури, утвореної декількома рівнями, що забезпечують здатність сприймати і продукувати тексти⁴, – далі до опису типів мовних особистостей за ознаками мовної здатності, соціальних характеристик, поведінкових реакцій⁵ – до опису мисленневих механізмів реалізації мовної здатності⁶. Численна кількість наукових досліджень проблем мовної особистості всебічно схарактеризована у науковій літературі⁷, тому ми зупинимося лише на тих питаннях, які прямо пов'язані з понятійним апаратом нашого дослідження та з вибором напрямів аналізу професійної комунікативної особистості. Передусім це питання про те, як саме у розробленні поняття «мовна особистість» відображалися категорії абстрактного/конкретного і загального/окремого, що створювало підґрунтя для появи інших понять, зокрема комунікативної особистості; як ідеї основоположників теорії мовної особистості, що базувалися на протиставленні аналізованих опозицій, розроблялися науковцями, поступово окреслюючи нові напрями та аспекти дослідження.

Як відомо, поняття «мовна особистість» до наукового обігу мовознавства ввів В.В. Виноградов. Обґрунтоване ним положення про розмежування колективної та індивідуальної мовної особистості фактично ілюструвало співвідношення загального та окремого у використанні мови авторами художніх творів. Науковець показав, як мовна особистість автора виражалася в ідіостилі (індивідуальному стилі) його творів. Пізніше ця ідея отримала розвиток у виокремленні модельної мовної особистості, що уособлює загальні риси соціального типу, та реальної, що конкретизується у кожній

³ Виноградов, В.В. О языке художественной литературы. Москва, 1959. С. 259–333.

⁴ Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ленинград, 1984; Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987.

⁵ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2004

⁶Красных, В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? *Человек. Сознание. Коммуникация*. Москва : Диалог-МГУ, 1998. С. 17-155; Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации: Учебник. Москва : Издательский дом «Социальные отношения», издательство "Перспектива", 2002.

⁷ Лазуренко Е.Ю., Саломатина М.С., Стернин И.А. Профессиональная коммуникативная личность. Воронеж : «Истоки», 2007.

окремій особистості⁸. Компонент терміну «колективна» логічно інтерпретувати як такий, що стосується не тільки національної спільноти загалом, але і соціальних угруповань у межах нації: етнічних, вікових, професійних тощо. Отже, першим чинником, який проілюстрував вираження аналізованих категорій і визначив формування поняття «професійна комунікативна особистість», можна вважати ідею зазначеного автора про виокремлення соціальної та колективної мовної особистості.

Визначення аналізованого поняття, запропоноване Г.І. Богіним, і рівні розвитку мовної особистості, які він обґрунтував, фактично представляли напрями подальшого дослідження аналізованої проблеми⁹. Ми подамо його визначення та наші коментарі щодо напрямів аналізу, заявлених у ньому і таких, що стосуються поняття «професійна комунікативна особистість»: «центральне поняття роботи – мовна особистість, тобто людина, яка розглядається із погляду на її готовність здійснювати мовні вчинки, продукувати і сприймати твори мови»¹⁰. Як ми бачимо, тут ідеться вже про «мовні вчинки», а ця ознака асоціюється із вивченням комунікативної взаємодії особистості. Хоч у самому визначенні і не використано термін «комунікативна взаємодія», імпліцитна представленість його змісту є безсумнівною, оскільки під час комунікації реалізуються зазначені у визначенні дії: і продукування текстів, і їхнє сприйняття. Сформульована науковцем думка, по-перше, орієнтує на перспективи дослідження питання про специфіку і продукування, сприймання текстів окремими типами мовних особистостей. Шкала рівнів розвитку мовної особистості прямо вказує на дослідження проблеми в аспекті методики викладання мов. А положення, що виносилися на захист дисертаційного дослідження зазначеного автора, орієнтують водночас на декілька напрямів аналізу заявленої проблеми: подальше осмислення структурної моделі мовної особистості; психолінгвістичне дослідження особливостей сприйняття мови (рідної і чужої); навчання мов; інші види діяльності, яка здійснюється через мову. Тут уже йдеться не тільки про образ автора твору та його індивідуальний стиль, але і про особистість типового та реального носія мови.

⁸ Красных, В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? *Человек. Сознание. Коммуникация*. Москва : Диалог-МГУ, 1998.

⁹ Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ленинград, 1984.

¹⁰ Богин Г.И. , вказана робота, с. 3.

Ю.М. Караулов обґрунтував фактори, що впливають на формування мовної особистості (від соціальних до власне мовних), тим самим значно розширивши спектр наукових напрямів вивчення аналізованої проблеми, обґрунтувавши її міждисциплінарний статус¹¹. У визначенні поняття, що дав науковець, мовна особистість інтерпретується як сукупність здатностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), що відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності та певною цільовою спрямованістю. На думку науковця, мовна особистість – це наскрізна ідея, що пронизує всі аспекти вивчення мови і водночас порушує межі між дисциплінами, які вивчають людину. Якщо у поданому визначенні акцент зроблено на структурно-семантичні ознаки мовної особистості, то у моделі, обґрунтованої науковцем, ураховані не тільки семантичні, але і когнітивні та прагматичні її ознаки. Ю.М. Караулов запропонував власне бачення моделі мовної особистості та рівнів, які визначають її структуру. Згідно із його теорією, модель мовної особистості є ієрархією трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичного), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивного), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичного). Всі три рівні мовної особистості перебувають у складних, дифузних відношеннях і складаються з одиниць відповідного рівня, відношень між ними і стереотипних комплексів. Не можна не помітити, що кожен із рівнів співвідноситься із конкретними науковими парадигмами мовознавства: рівень (0) – із функціонально-семантичним підходом до вивчення мови; (1) – із когнітивною лінгвістикою; (2) – із прагматичною лінгвістикою. Названим парадигмам відповідають і одиниці зазначених рівнів: (0) – окремі слова, морфеми, словоформи, граматичні конструкції; репрезентантами рівня (1) є ментальні утворення – концептуальні одиниці, що акумулюють національний та особистий досвід носіїв мови і вербалізуються у словникових дефініціях, усталених сполученнях слів і текстах різних видів (прислів'ях, афоризмах, притчах, листах, художніх творах тощо); рівень (2) представлений інтенціями носія мови, його ставленням до світу, оцінками, ціннісними пріоритетами, стратегічними засадами його мовної діяльності. Безсумнівно, всі названі рівні можна розглядати і в аспекті виявлення специфіки

¹¹ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987.

професійної комунікативної особистості та вираження в ній аналізованих категорій.

Із зазначеної концепції випливає, що реконструкція мовної особистості може здійснюватися через проведення трьох аспектів аналізу: а) виявлення лексику суб'єкта мовлення, граматичних особливостей його текстів, які відповідають нульовому рівню; б) відтворення картини світу, притаманної психологічній особистості, та способів її вербалізації відповідно до першого рівня; в) з'ясування інтенційних механізмів мовлення і стратегічних пріоритетів (другий рівень, виділений Ю.М. Карауловим). Подані характеристики можуть виявлятися внаслідок аналізу мовної поведінки особистості у різних ситуаціях. У схарактеризованій теорії представлено і категорії абстрактного/конкретного, загального/окремого: абстрактне поняття мовної особистості реалізується у лексиці конкретного суб'єкта мовлення, його когнітивних уявленнях і прагматичних установках (або конкретної групи суб'єктів, об'єднаних за певною ознакою). Якщо спроектувати зазначене спостереження на професійну комунікативну особистість, то виокремлюється ще один аспект аналізу: виявлення типових ситуацій для кожної із професій, іншими словами, встановлення типів дискурсивних практик, у котрих проявляються риси представника тієї чи іншої професії.

У подальшому розвитку теорії мовної особистості повною мірою реалізувалась ідея міждисциплінарного характеру проблеми, внаслідок чого виокремилися відповідні дослідження не тільки у мовознавстві, але й у психолінгвістиці, методиці, культурології, міжкультурній комунікації. Психолінгвістичний напрям зорієнтований на виявлення механізмів сприйняття і породження мови¹². У межах методичного напрямку досліджується процес формування і розвитку мовної особистості стосовно рідної та іноземної мов¹³.

¹² Голикова, Т.А. Некоторые перспективы исследования категории «языковая личность». *Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты*. Барнаул, 1999. С. 17-21.

¹³ Дмитриева О.А. Коммуникативный типаж «казак». *Интенсивное обучение иностранным языкам: проблемы методики и лингвистики*. Волгоград, 2004. С. 47–56; Багрянская Н.В. Возрастные особенности общения военнослужащих. *Культура общения и ее формирование*. Воронеж : Истоки, 1998. С. 39–46; Сиротинина О.Б. Социолингвистический фактор в становлении языковой личности. *Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты*. Волгоград; Архангельск : Перемена, 1998. С. 4–10; Сухих С.А. Черты языковой личности. *Коммуникативно-функциональный аспект языковых единиц : сб. науч. тр. Тверь,*

Теоретичний напрям об'єднує дослідження в галузі виявлення сутнісних рис мовної особистості та її типів¹⁴. Зауважимо, що зазначене розмежування є умовним, оскільки кожна із наук не тільки передбачає опору на інші, але і не може забезпечити коректність результатів аналізу без урахування досягнень інших наук. Зокрема, поняття «етносемантична мовна особистість»¹⁵ та «російська мовна особистість»¹⁶ апелюють до культурології і міжкультурної комунікації, а термін «елітарна мовна особистість»¹⁷ свідчить про опору на філософські студії.

В онтогенезі сучасні теорії базуються на протиставленні понять «знання мови» і «володіння мовою». Однак зазначене протиставлення у концепціях різних науковців набуває різного змісту, під час розкриття якого уточнюються різновиди мовної особистості.

У працях В.В. Красних розмежовуються поняття «мовна особистість», «мовленнева особистість і «комунікативна особистість»¹⁸.

1993; Уткина И.В. Оптимизация форм речевого общения военнослужащих в учебно-профессиональной сфере: Автореферат диссертации канд. фил. наук., Тверь, 2006.

¹⁴ Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, 2001. № 1. С. 64–72; Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). Москва, 1997; Голубева, И.В. Опыт создания коллективного речевого портрета (на материале экспрессивного синтаксиса мемуарной прозы) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Краснодар : КубГУ, 2002; Инфантова Г.Г. Сильная языковая личность: ее постоянные и переменные признаки. *Речь. Речевая деятельность. Текст*. Таганрог, 2000. С. 63–69; Кочеткова, Т.В. Языковая личность носителя элитарной культуры : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Саратов, 1999; Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? *Человек. Сознание. Коммуникация*. Москва : Диалог-МГУ, 1998. С. 17–155; Лазуренко Е.Ю., Саломатина М.С., Стернин И.А. Профессиональная коммуникативная личность. Воронеж : «Истоки», 2007; Седов К.Ф. Речевое поведение и типы языковой личности. Культурно-речевая ситуация в современной России / под ред. Н.А. Купиной. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. С. 298–311; Седов К.Ф. Дискурс и личность. Эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004.

¹⁵ Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, 2001. № 1. С. 64–72.

¹⁶ Седов К.Ф. Речевое поведение и типы языковой личности. Культурно-речевая ситуация в современной России / под ред. Н.А. Купиной. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. С. 298–311.

¹⁷ Кочеткова, Т.В. Языковая личность носителя элитарной культуры : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Саратов, 1999; Сиротинина, О.Б. Элитарная речевая культура и хорошая речь. URL: <http://www.gramota.ru/magarch.html?id=108>.

¹⁸ Красных, В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? *Человек. Сознание. Коммуникация*. Москва : Диалог-МГУ, 1998. С. 17–155.

Перше з них визначається у руслі теорії Ю.М. Караулова, схарактеризованої вище. Другий термін номінує особистість, яка реалізується у комунікації через вибір тієї чи іншої стратегії і тактики спілкування, певний набір засобів комунікації. Отже, поняття «мовленнєва особистість» пов'язане із прагматичними аспектами діяльності мовця. Комунікативна особистість тлумачиться як конкретний учасник конкретного комунікативного акту. Як ми бачимо, авторка фактично градує зазначені поняття за ступенем абстрактності: мовна особистість – найбільший ступінь абстрактності; мовленнєва – меншого ступеня, комунікативна – вже конкретний учасник конкретної ситуації. Ми відзначимо, що у мовній поведінці людини актуалізуються всі зазначені характеристики, тому їх логічно розглядати не як різновиди мовної особистості, а як її аспекти.

По-іншому поняття «комунікативна особистість» розглядає Ф.І. Шарков¹⁹, який пов'язує його із комунікативною поведінкою людини, пропонуючи характеризувати за трьома параметрами: мотиваційним (комунікативна потреба в обміні інформації, мотив мовної діяльності); когнітивним (сприйняття інформації через власну мовну свідомість, оцінка інформації відповідно до власних ціннісних пріоритетів); функціональним (комунікативна компетентність, знання вербального і невербального коду та вміння ним користуватись у спілкуванні). У концепції зазначеного автора поняття «комунікативна особистість» є суто абстрактним, проте у підтексті воно орієнтує на виявлення конкретної реалізації зазначених ознак. Параметрична модель аналізу комунікативної особистості, запропонована автором, є переконливою, проте параметри аналізу, на нашу думку, доцільно уточнювати для тих чи інших соціальних типів комунікативної особистості, зокрема професійних, а також для ситуацій, у котрих вони актуалізуються.

Зазначене питання розглядалось і у працях інших науковців²⁰. Детальний огляд позицій щодо поняття «комунікативна особис-

¹⁹ Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации: Учебник. Москва : Издательский дом «Социальные отношения», издательство "Перспектива", 2002.

²⁰ Кочеткова, Т.В. Языковая личность носителя элитарной культуры : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Саратов, 1999; Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? *Человек. Сознание. Коммуникация*. М. : Диалог-МГУ, 1998. С. 17–155; Пелепейченко Л.М., Павлова О.О. Еталонний і реальний типи комунікативної особистості українського військовослужбовця. *Лінгвістичні дослідження: збірн наук статей*. Вип. 39. Харків : ХНПУ, 2015. С. 159–171; Седов

тість» представлено у науковій літературі²¹. В узагальненому вигляді різні позиції щодо нього можна подати так:

напрям 1. Комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, тобто конкретна реалізація мовної особистості;

напрям 2. Комунікативна особистість – це особистість, яка проявляється у комунікативній діяльності загалом і характеризується певним вибором власне комунікативних ознак;

напрям 3. Комунікативна особистість – «узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок та поведінкових реакцій».

Згідно із наведеними визначеннями другий і третій напрями не суперечать один одному, акцентуючи увагу на різних ознаках комунікативної особистості: прояві комунікативної діяльності (напрям 2) або на культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних характеристиках, що проявляються у комунікативній діяльності (напрям 3). Обидва акценти є надзвичайно важливими для поглиблення уявлень про професійну комунікативну особистість, оскільки вони фактично експлікують два напрями аналізу професійної комунікативної особистості: встановлення набору комунікативних ознак (напрям 2) і виявлення «культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій» (напрям 3), притаманних представникам тієї чи іншої професії.

Логічними і переконливими виглядають критерії розмежування понять «мовна особистість» і «комунікативна особистість», обґрунтовані В.І. Карасиком та іншими авторами²². Поняття «комунікативна особистість» є ширшим, ніж перше, оскільки воно охоплює і власне мовні (використання мовних засобів), і власне комунікативні характеристики (використання комунікативних стратегій і тактик, мовні реакції у різних типах дискурсу).

К.Ф. Речевое поведение и типы языковой личности. *Культурно-речевая ситуация в современной России* / под ред. Н.А. Купиной. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. С. 298–311; Сиротинина, О.Б. Социолингвистический фактор в становлении языковой личности. *Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты*. Волгоград; Архангельск : Перемена, 1998. С. 4-10.

²¹ Саломатина М.С., Лазуренко Е.Ю., Стернин И.А. Профессиональная коммуникативная личность. Воронеж : «Истоки», 2007.

²² Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2004.

В.І. Карасик пропонує розглянути поняття «мовна особистість» із різних поглядів: статичного і динамічного. У першому випадку індивід сприймається як особистість, суб'єкт соціальних відносин, який має свій неповторний набір рис. Автор доводить, що у конкретних випадках важливими є тільки окремі риси, характерні особистості, пов'язані, наприклад, із виконанням певної соціальної ролі. Мовна особистість у соціолінгвістичному аспекті моделюється з позицій або заданого соціального типу, або певних знаків, які розглядаються як індикатори статусу або ролі. Викладені положення є релевантними і для професійних типів комунікативних особистостей.

Одним із можливих підходів до вивчення аналізованої проблеми В.І. Карасик називає виділення характерних ознак модельної особистості, тобто типового представника певної етносоціальної групи, якого можна впізнати за специфічними характеристиками вербальної і невербальної поведінки та ціннісною орієнтацією. Модельна особистість є прототиповим образом, межі якого є досить варіативними; вона репрезентує стереотип поведінки, що впливає на культуру загалом і слугує своєрідним символом відповідної культури для представників інших етнокультур. В.І. Карасик стверджує, що у співтовариствах, які формуються в тому самому типі цивілізації, соціальні ролі значною мірою є ізоморфними. Водночас специфіка особистостей, які стають зразками для відповідних моделей поведінки, накладає значний відбиток на виконання відповідних ролей і дозволяє виділяти в межах тієї чи іншої лінгвокультури саме модельну особистість. Ми вважаємо, що поняття «модельна комунікативна особистість» доцільно поширити і на професійний її тип. У зазначеній проєкції воно не тільки є внеском у теоретичне розроблення проблеми, але й має практичне значення, слугуючи своєрідним еталоном, на який можуть орієнтуватися майбутні представники відповідного фаху.

До переліку дискусійних автор відносить питання про те, чи можна кожного мовця розглядати як мовну особистість. На його думку, повсякденна мова поєднує всіх мовців, які користуються нею, але в умовах, якщо суб'єкт мовлення не є мовною особистістю. Якщо осмислювати заявлене питання із погляду на аналізовані у нашій роботі опозиції, то із наведеного твердження випливає, що у повсякденному мовленні представлено тільки загальне – спільна мова, тоді як ознак, що репрезентують унікальність її використання

кожним носієм, немає. Навряд чи можна прийняти цю позицію. В.І. Карасик зробив такі висновки: 1) мовна особистість проявляється тільки у певних жанрах мовлення; 2) мовна особистість – це специфічна якість людини-мовця, котра то з'являється, то зникає; 3) повсякденне спілкування – це спосіб маскуванню своєї особистості; 4) повсякденне спілкування не зводиться до представницького, отже, представницьке спілкування акцентує особистість мовця [Карасик, 2002]. Ми вважаємо, що окремі твердження автора не є безсумнівними. Важко погодитись із тим, що не кожний мовець є мовною особистістю, що мовна особистість то з'являється, то зникає. Очевидно, можна говорити про актуальне варіювання рис мовної особистості залежно від типу дискурсу, але не про її зникнення. На нашу думку, актуальне варіювання рис мовної особистості, навіть до її деформації у певних дискурсивних умовах, є одним із проявів динамічного аспекту мовної діяльності людини. Попри дискусійний характер зазначених поглядів автора, ми звернемо увагу на надзвичайно плідну ідею, висловлену ним, – ідею про представницьке спілкування. Вона у підтексті орієнтує на виявлення типів «представницького спілкування», одним із яких є професійне. Щодо професійної комунікативної особистості ми відзначимо, що найповніше і виразніше її специфічні риси проявляються саме у дискурсивних практиках відповідної галузі діяльності, проте і у повсякденному житті мовлення людей більшою чи меншою мірою є професійно маркованим. Ми вважаємо, що виявлення впливу професії на повсякденне мовлення ще мало-вивчене і його можна розглядати як перспективу.

У працях мовознавців виокремлюється ще одне поняття, що номінується терміном «дискурсивна особистість»²³. М.О. Зайцева відзначає, що «з одного боку, дискурсивною комунікативною особистістю називають мовну особистість, яка «породжує певний дискурс», а з іншого – дискурсивна комунікативна особистість належить дискурсу і реалізує себе як творець різних різновидів дискурсу»²⁴. Отже, комунікативна особистість реалізується у різних

²³ Зайцева М.О. Еволюція судового дискурсу США: когнітивно-комунікативні аспекти. Запоріжжя-Харків : Факт, 2021; Нікітіна А.В. Дискурсивна особистість як лінгводидактичне поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. № 4. С. 247.

²⁴ Зайцева М.О. Еволюція судового дискурсу США: когнітивно-комунікативні аспекти. Запоріжжя-Харків : Факт, 2021, с. 114.

типах дискурсів уже як дискурсивна особистість. Авторка характеризує судовий дискурс за статусними ролями, розмежовуючи дискурс прокурора і дискурс адвоката. Не ставлячи за мету аналіз питання про доцільність виокремлення різновидів того ж самого дискурсу (субдискурсів, за термінологією М.О. Зайцевої), ми зауважимо, що з позиції розмежування ступенів абстрактності зазначених понять таке виокремлення можна прийняти. За такого підходу професійну комунікативну особистість можна розглядати як феномен більшого ступеня абстрактності. Свою комунікативну компетенцію професійна комунікативна особистість у різних типах дискурсу реалізує не повною мірою, а тільки згідно з цілями, зумовленими умовами дискурсу. Тоді можна стверджувати, що у кожній ситуації реалізується варіант професійної комунікативної особистості, тобто дискурсивна особистість. У такому разі можна провести умовну аналогію між аналізованими поняттями і граматичними явищами: фонема реалізується в алофонах, морфема – в аломорфах, і всі подібні явища ілюструють різні ступені абстрактності, співвідношення загального та окремого. Ми розглянемо питання про можливість градації ступеня абстрактності типологічних ознак комунікативної особистості більш детально.

Погоджуючись із іншими авторами щодо можливості градації ступеня абстрактності типологічних ознак комунікативної особистості, ми спроектуємо саму ідею на поняття «професійна комунікативна особистість». Градація репрезентується в таких ступенях абстрактності: найвищий ступінь абстрактності – поняття «комунікативна особистість»; середній ступінь абстрактності – поняття «професійна комунікативна особистість»; низький ступінь абстрактності – поняття «типи професійної комунікативної особистості». Полярний тип градуальної шкали (поняття конкретного) виражається у конкретній комунікативній особистості, яка є представником певної професії. Репрезентантом абстрактного є абстрактна модель професійної еталонної особистості, способом вираження конкретного – її реалізація у реальній діяльності. Категорія загального теж є градуальною. Найвищий ступінь градації загального представлено типологічними ознаками, притаманними всім носіям мови; середній ступінь – ознаками, притаманними професійним (чи іншим соціальним) типам особистості; низький – підтипам у межах професійного (чи іншого, виділеного за

соціальними ознаками). Окремий ступінь виражено в індивідуальних особливостях комунікативної поведінки суб'єкта діяльності.

У наш час проблема комунікативної особистості активно досліджується у професійному вимірі²⁵. У теоретичних джерелах представлено різні аспекти зазначеної проблеми. У більшості наукових праць йдеться саме про комунікативну особистість, а отже, здійснюється аналіз як власне мовних ознак (використання лексичних і фразеологічних одиниць представниками різних професій, емоційне забарвлення їхньої мови тощо), так і власне комунікативних (комунікативна поведінка загалом, цільові установки мовців, їхні стратегії і тактики у різних типах дискурсу тощо). Увагу приділено представникам різних професій: учителям²⁶, філологам²⁷, лікарям²⁸, військовим²⁹, юристам³⁰ політичним

²⁵ Багрянская Н.В. Возрастные особенности общения военнослужащих. *Культура общения и ее формирование*. Воронеж : Истоки, 1998. С. 39–46; Дедова О.М. Речевое воздействие в коммуникативной ситуации «врач – больной». *Культура общения и ее формирование* : Мат-лы VI Регион. науч.- метод. конф. Воронеж, 17 апреля 1999 г. Воронеж, 1999. С. 77; Комунікативна особистість військовослужбовця Національної гвардії України в сучасному соціальному контексті: моногр. / За ред. Л. М. Пелепейченко. Харків : Національна академія НГУ, 2014; Харченко Е.В. Модели речевого поведения в профессиональном общении. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2003.

²⁶ Мруць Н.А. О понятии «коммуникативное поведение учителя». *Культура общения и ее формирование*. Воронеж : ВОИПКРО, 1997. С. 11–12.

²⁷ Лазуренко Е.Ю., Саломатина М.С., Стернин И.А. Профессиональная коммуникативная личность. Воронеж : «Истоки», 2007.

²⁸ Дедова О.М. Речевое воздействие в коммуникативной ситуации «врач – больной». *Культура общения и ее формирование: Мат-лы VI Регион. науч.- метод. конф. Воронеж, 17 апреля 1999 г.* Воронеж, 1999. С. 77.

²⁹ Пелепейченко Л.М., Павлова О.О. Еталонний і реальний типи комунікативної особистості українського військовослужбовця. *Лінгвістичні дослідження: збірник статей*. Вип. 39. Харків : ХНПУ, 2015. С. 159–171; Уткина И.В. Оптимизация форм речевого общения военнослужащих в учебно-профессиональной сфере: Автореферат диссертации канд. фил. наук., Тверь, 2006.

³⁰ Pelepeychenko, L., Zatsnyi, Y., & Zaitseva, M. (2021). Cognitive dissonance as factor of influence in American courtroom discourse. *Linguistics and Culture Review*. V. 5 (S3), 2021. P. 173–186. URL: <https://lingcure.org/index.php/journal/article/view/1497>; DOI: <https://doi.org/10.37028/lingcure.v5nS3.1497>; Pelepeychenko, L., Zaitseva M. Specificity of Persuasion in American Court Discourse (based on advocates' and prosecutors' speeches). *Актуальні проблеми філології та перекладу: Наукове фахове видання Хмельницького національного університету*. Вип. 14. № 1, 2021. С. 64–69. DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-41; Зайцева М., Пелепейченко Л. Специфіка нарративу в судовому дискурсі США». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 14, Червень 2021, с. 46–60, DOI:10.29038/2413-0923-2021-14-46-60; Зайцева М.О. Еволюція

лідерам³¹, загальним питанням професійної комунікативної особистості³² тощо. Аналіз здійснюється у різних напрямках: стосовно виявлення факторів, які визначають особливості продукування і сприйняття мовлення, вербальних і невербальних аспектів комунікативних особистостей; щодо встановлення специфіки комунікативних особистостей керівників різних професій; використання комунікативних стратегій впливу та багато інших. Чисельність професій і багатоаспектність об'єкта аналізу (професійної комунікативної особистості) зумовили, по-перше, велику кількість наукових досліджень із зазначеної теми, по-друге, – різноплановість аналізу, по-третє, – наявність не просто білих плям, але і цілих зон у царині дослідження проблем професійної комунікативної особистості, які ще не були предметом наукового осмислення.

Підсумовуючи викладений огляд факторів, які вплинули на становлення поняття «професійна комунікативна особистість», ми назвемо їх і викладемо власну позицію щодо напрямів дослідження аналізованого феномена.

Передусім ми відзначимо, що поняття «комунікативна особистість» стало результатом розроблення теорії мовної особистості. До факторів, які створили передумови введення до наукового обігу поняття «професійна комунікативна особистість», належать такі:

- положення про розмежування колективної та індивідуальної мовної особистості, в якому відобразилася дія опозитивних категорій загальне/окреме;

- визначення, в яких фіксувалися не тільки власне лінгвальні ознаки мовної особистості, але і діяльнісні, що проявляються під час комунікативної взаємодії (загальне співвідноситься з арсеналом мовних і стратегічних засобів, характерних для всієї спільноти, окреме – тих, які виражені в окремому індивіді);

- виокремлення рівнів розвитку мовної особистості та рівнів її модельної структури;

судового дискурсу США: когнітивно-комунікативні аспекти. Запоріжжя-Харків : Факт, 2021. 388 с.

³¹ Соколовская, Т.Б. Языковая личность политического лидера: на материале газет новейшего времени: автореф. дис. . канд. филол. наук. СПб., 2002.

³² Маложон О.І. Судове красномовство: Навички оратора. Актуальні прооблеми вітчизняної юриспруденції. № 1, 2018. С. 19–22; Ничипорович Е.А. Кооперативная языковая личность в открытом коммуникативном эпизоде : автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1999; Седов К.Ф. Дискурс и личность. Эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004; Сиротинина О.Б. Элитарная речевая культура и хорошая речь. URL: <http://www.gramota.ru/magarch.html?id=108>.

– положення про соціальну зумовленість модельного типу комунікативної особистості, що орієнтувало на дослідження абстрактної моделі еталонної комунікативної особистості та її реалізації у конкретних типах дискурсів.

Напрями досліджень, які можна розглядати як перспективи розроблення зазначеної проблеми, випливають із трьох джерел: із сутності факторів, що зумовили необхідність осмислення аналізованого феномена; із положень сучасних наукових парадигм мовознавства; із спостережень над комунікативною взаємодією представників різних професій із громадськістю за матеріалами масмедіа та Інтернету. Ми розглянемо кожен із факторів щодо перспективних напрямів подальшого розроблення аналізованої проблеми.

Поглиблення уявлень про розмежування колективного та індивідуального типів комунікативної особистості вимагає відповіді на питання, котрі поки що вичерпно не досліджені. Назвемо основні з них. Які риси професійної комунікативної особистості є спільними для представників тієї ж професії, а які – суто індивідуальними? Як актуалізуються риси професійної комунікативної особистості у різних типах дискурсу: професійному і побутовому, публічному і міжособистісному, конфліктному і миротворчому? Які риси аналізованого феномена є інтернаціональними, а які – національно специфічними?

Щодо другого фактору, то чітко не систематизовано типи поведінкових реакцій у професійному і загальнонаціональному вимірах; переконливо не обґрунтовано вплив рис професійних комунікативних особистостей на вибір стратегій, тактик і стратегаем комунікативної взаємодії у різних дискурсивних практиках.

Питання про виокремлення різних рівнів розвитку мовної особистості та рівні її модельної структури у проєкції на професійну комунікативну особистість вивчено мало, про її повне і всебічне осмислення поки що не йдеться. Звернемо увагу на ще один факт: названо рівні (і розвитку, і модельної структури), виокремлені щодо мовної особистості, а не комунікативної. Стосовно останньої та ще і професійної особистості вони потребують уточнення і більш глибокого осмислення.

Фактор соціальної зумовленості комунікативної особистості відкриває особливо важливі перспективи для дослідницької діяльності. Передусім потрібно розмежувати риси, які мають бути притаманними представникам усіх професій незалежно від їхньої

категорії, і ті, що є специфічними та обов'язковими для комунікативних особистостей кожного з фахів. До кола питань зазначених груп належить передусім питання про максими комунікації. Максими комунікації мають бути обґрунтованими для соціальних комунікацій загалом незалежно від фаху і комунікативної взаємодії у дискурсивних практиках окремих галузей. Усі наведені питання тією чи іншою мірою пов'язані з категоріями абстрактного/конкретного і загального/окремого.

Перелік перспективних напрямів розроблення проблеми професійної комунікативної особистості можна було б продовжити. До того ж практика наукових досліджень переконливо довела, що кожний новий етап вирішення будь-якої проблеми завжди висвітлює нові питання, що потребують пошуків рішення. Очевидно, саме цим і пояснюється безупинний розвиток науки.

Ми звернемося до питання про вираження аналізованих категорій у типологічних ознаках професійної комунікативної особистості та розглянемо його на прикладах комунікативної діяльності адвокатів.

2. Категорії абстрактного/конкретного і загального/окремого у професійній комунікативній особистості адвоката

Мета цього етапу дослідження – встановлення того, як виражаються аналізовані категорії в уявленнях про професійну комунікативну особистість адвоката. Як робочу гіпотезу прийнято припущення, що абстрактна еталонна комунікативна модель адвоката порізнному конкретизується у підтипах професійних комунікативних особистостей. Перевіряти сформульовану робочу гіпотезу ми будемо на прикладах комунікативної діяльності адвокатів військової і цивільної сфер діяльності, принагідно привертаючи ознаку хронотопа.

Передусім ми відзначимо, що категорії абстрактного і конкретного представлені у розмежуванні ознак трьох типів професійних комунікативних особистостей: еталонної моделі, що існує у свідомості соціуму; реальної, яка актуалізується у реальній діяльності і є образом типового представника певної професії; конкретного індивідуума, представника цієї професії. Категорії загального та окремого виражаються у розмежуванні рис комунікативної особистості, що мають бути притаманними всім носіям національних мовно-культурних цінностей на відміну від тих, які притаманні суб'єктам діяльності відповідної професії.

Створення еталонної моделі професійної комунікативної особистості можна здійснювати із використанням методів анкетування, усного опитування за принципом *face to face*, а також спостережень дослідника за особливостями комунікативної поведінки представників обраної для аналізу професії у реальному житті чи у художніх творах літератури і кінематографії. Відтворення еталонної моделі адвоката в нашому дослідженні базувалося на декількох джерелах: теоретичних працях³³; аналізі підручників для юридичних закладів вищої освіти³⁴; ознайомлення із виступами видатних адвокатів минулого³⁵; усному опитуванні за принципом *face to face*.

Аналіз показав, що основними професійними ціннісними пріоритетами еталонної комунікативної особистості адвоката є такі: верховенство закону і права; знання законів і кримінального кодексу; вміння добирати аргументи для захисту підсудного і переконувати. Ядерними компонентами аналізованого професійного типу є ознаки «правова компетентність», «вміння здійснювати мовний вплив». Уявлення соціуму щодо власне мовних рис представника аналізованої професії є такими: адвокат говорить чітко, ясно, лаконічно; думки висловлює логічно і точно. Виразні засоби мови у професійній діяльності він використовує рідко, але завжди влучно. Власне комунікативні якості еталонної професійної моделі теж отримали високу оцінку респондентів. За їхніми відповідями, адвокат добре володіє навичками публічного спілкування. Із комунікативних стратегій для еталонної моделі обов'язковою є стратегія ввічливості у будь-яких ситуаціях; у дискурсі досудового адвокатського розслідування – вміння вести бесіди зі свідками і підзахисним, уміння нейтралізувати

³³ Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Киев: «Астрей», 1997; Инфантова, Г.Г. Сильная языковая личность: ее постоянные и переменные признаки. *Речь. Речевая деятельность. Текст*. Таганрог, 2000. С. 63–69; Кочеткова Т.В. Языковая личность носителя элитарной культуры : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Саратов, 1999.

³⁴ Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова. Київ : Юрінком Інтер, 2002; Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология. Москва : Институт государства и права РАН, 1995; Маложен О.І. Судове красномовство: Навички оратора. Актуальні прооблеми вітчизняної юриспруденції. № 1, 2018. С. 19-22; Сарапин В.В., Боберська К.Г. Риторика: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни для студентів спеціальності 081 «Право» ступеня бакалавра. Полтава, 2016.

³⁵ Плевако Ф.Н. Речи./ под ред. Н.К. Муравьева. Москва : Изд. М.А. Плевако, 1910. Т. 2. С. 452. URL: <https://www.prlib.ru/item/680382>.

комунікативний саботаж, уміння викликати симпатію у співбесідника, харизматичність; на судовому процесі – вмiле використання наративу, стратегії пояснення. Такі самі позитивні риси зображено і в художніх кінофільмах.

Специфічними є реакції еталонного типу на комплімент, агресію і спір. Реакція на комплімент – зважена, позбавлена підвищеної емоційності, тим паче екзальтованості. Еталонний тип адвоката знижує ступiнь позитиву, висловлений у компліменті (мовне вираження відповідної тактики – *Це мій професійний обов'язок*). У відповідь на агресію в комунікації адвокат спочатку демонструє холодну ввічливість, зберігає спокій, не підвищує голос, не допускає словесної перепалки, проте відповідає чітко, в той чи інший спiсьб демонструючи стратегію пояснення. У переконанні еталонний тип використовує передусім логічні аргументи; помилкові погляди спростовує фактами, не вдається до маніпулятивних тактик спору і некоректних прийомів. Він важко йде на компроміси, допускаючи їх тільки у складних ситуаціях.

Задля виявлення особливостей професійної комунікативної особистості адвоката у реальному житті використовувався аналіз художніх кінофільмів. Слід відзначити, що у реальному житті більшості адвокатів притаманно багато позитивних рис еталонної моделі, передусім ціннісні пріоритети. У реального типового адвоката залишилися майже всі власне мовні позитивні якості. Дещо іншим виявилось використання виразних засобів мови: у реальному житті адвокати є більш розкутими, ситуації спілкування набувають частіше напiвофіційного забарвлення. Звідси випиває і більша поширеність засобів виразності, особливо із негативним забарвленням. Реальний тип професійної особистості адвоката частіше послуговується комунікативною стратегією домінування. У спорі та під час переконання він не цурається використання маніпулятивних засобів впливу на співбесідника, навіть вищого за статусом, хоча дистанції влади і статусу дотримується завжди. Нагадаємо, що типова професійна комунікативна особистість у реальному житті теж є абстрактним конструктом, але він має менший ступiнь абстрактності порівняно з еталонною моделлю. Ми розглянемо приклад конкретної професійної особистості одного з адвокатів на матеріалі американського художнього кінофільму «A Few Good Men» («Декілька хороших хлопців»).

Не ставлячи за мету детально передавати сюжет фільму, стисло характеризуємо соціальний контекст діяльності адвоката, а також його комунікативну поведінку під час підготовки до суду і прямо на судовому засіданні.

Юристу військової прокуратори доручають виступити в ролі адвоката двох сержантів, яких звинувачують у вбивстві солдата. Відзначимо, що в усіх ситуаціях комунікативної взаємодії адвокат демонструє взірець власне мовних аспектів комунікативної особистості, котрий нічим не відрізняється від еталонної моделі. У власне комунікативних ознаках його поведінки зафіксовано певні відхилення від еталонної моделі. Зокрема, у першому діалозі з високопоставленою особою він допускає факт комунікативного саботажу щодо своєї колеги-юриста відділу внутрішніх справ, яка розслідує той самий злочин у його команді. Ми розглянемо фрагмент діалогу, виділяючи факти саботажу жирним шрифтом, а наші коментарі – дужками, жирним шрифтом, без курсиву. Соціальний контекст комунікативної події: завершується опитування як свідка високопоставленої військової особи полковника Натана Джесепа, командира військової частини в затоці Гуантанамо:

Адвокат: Дякую, що приділили нам час.

Полковник: Капрал відвезе Вас до літака.

Юрист відділу внутрішніх справ (Джоан): Зачекайте, у мене є питання.

Адвокат (Звертаючись до Джоан): Ні, у Вас немає запитань! (Адвокат саботує продовження діалогу. Причина – велика дистанція влади у військовій комунікативній культурі. Мотив поведінки адвоката: він побоюється образити полковника і намагається захистити колегу від можливих неприємностей у майбутньому).

Джоан: Того ранку, коли це сталося, Ви зустрічалися із доктором Стоуном? (Реакція на саботаж із боку Джоан: вона ніби не помічає факту саботування і продовжує спокійно ставити запитання).

Полковник: Зрозуміло. Загинула моя людина.

Джоан: Ось бачите, загинула. Тепер далі. Ви чули про Крилавий кодекс?

Полковник: Я чув цей термін. (Ухиляється від прямої відповіді: лише чув термін).

Джоан: Улютому Ви отримали циркуляр від командувача флотом «забороняється рядовому складу муштрувати своїх товаришів»?

Полковник: Той, хто його написав, кубинський АК-47 радянського виробництва і в очі не бачив. **(Замість прямої відповіді спочатку висловлює свою оцінку директиви).** Проте директива надійшла від командувача, і я звернув на неї відповідну увагу. **На що ви натякаєте, Джо?** (Починає протистояння, докоряючи в натяках).

Адвокат: **Ні, вона ні на що не натякає. Це прояв її шарму. Ми йдемо. Дякуємо.** (Адвокат знову вдається до саботажу подальшого розпитування, оскільки побоюється образити полковника підозрами).

Джоан: Я вважаю, що тут все ще використовується Кривавий кодекс. У затоці Гвантанамо діє Кривавий кодекс? **(Звернемо увагу на реакцію Джоан: вона знову ніби не помічає саботування).**

Адвокат (звертаючись до Джоан): **Він не зобов'язаний відповідати.** (Втретє намагається саботувати діалог через повоання образити полковника).

Джоан: Ні, зобов'язаний. Полковник?

В умовах досудового дискурсу комунікативний саботаж реплік колеги був зумовлений побоюванням образити чи викликати роздратування особи з високим соціальним статусом, і він виявився сильнішим, ніж необхідність дотримання етичних норм у спілкуванні з колегою. Правда, подальший плин подій, який стосується вже не тільки досудового, але і судового дискурсу, показав, що для адвоката найсильнішим все ж є бажання знайти істину, у цьому пошуку не залишається місця для саботажу.

Під час судового процесу адвокат постає перед вибором способів переконання суду. Він уже знає, хто є справжнім злочинцем. Ним виявився полковник, оскільки саме він давав наказ «прибрати» солдата, який не вписувався в межі дії «Кривавого кодексу». В адвоката є логічні доводи, побудовані на суперечностях під час опису дій солдата до моменту вбивства, є деякі побічні аргументи, проте немає одного документу із записом відповідальної особи у журналі та відсутній свідок, на якого він розраховував. І тоді адвокат використовує дві тактики, зовсім неприйнятні для еталонної моделі: тактику блефування і тактику емоційного тиску. Адвокат

блефує, стверджуючи, що журнал із записом є, але він звернеться до нього пізніше. А потім, відштовхуючись від логічних суперечностей у відповідях полковника як свідка, використовує несподіваний спосіб маніпулювання: він не просто стверджує, що саме полковник дав наказ убити солдата, а емоційно, майже на грані нервового зриву звинувачує полковника ще й у фальсифікації фактів і підробці документів. Тиск із емоційним напруженням адвокат створює під час постановки запитань, проявляючи неабияку майстерність в інтерв'юванні свідка. Він будує запитання таким чином, що вони, по-перше, приводять полковника до стану когнітивного дисонансу, по-друге, – показують логічні суперечності у відповідях свідка. Простежимо тактики постановки запитань на прикладі одного фрагменту (наші коментарі подаємо у дужках, без виділення курсивом):

Адвокат: *Який наказ Ви віддали лейтенанту Кендріку? (Одному з офіцерів частини).*

Полковник: *Я наказав йому передати своїм, щоб вони не чіпали Сантьяго (Сантьяго – солдат, якого вбили).*

Адвокат: *Який наказ Ви віддали Маркінсону? (Один із офіцерів частини).*

Полковник: *Я наказав йому негайно перевести Сантьяго в іншу частину.*

Адвокат: *Чому?*

Полковник: *Його життя загрожувала небезпека <...>.*

Адвокат: *<...> Ось наказ про те, що Сантьяго вилітає наступного ранку о 6-й годині. Це був перший можливий рейс?*

Полковник: *Так. <...>*

Адвокат: *<...> Ви прилетіли сьогодні. На Вас парадна форма.*

Полковник: *На Вас теж.*

Адвокат: *Ви були в ній у літаку?*

Полковник: *У літаку я був у польовій формі.*

Адвокат: *Парадну форму привезли із собою? Зубну щітку? Нижню білизну? Це не державна таємниця?*

Полковник: *У мене із собою була зміна білизни і деякі особисті речі.*

Адвокат: *Після смерті провели опис речей Сантьяго <...>. Чому Сантьяго не пакував речі? <...> Ви телефонували тричі перед приїздом сюди. Узнаєте номери? (показує записи).*

Полковник: *(розповідає, кому він телефонував).*

Адвокат: *Сантьяго знав, що він їде. Кому він зателефонував? Нікому! Жодного дзвінка батькам чи друзям, що він приїде. <...> Не зателефонував нікому і не почав збирати речі. Ви можете це пояснити?*

Полковник: (Мовчить)...

Адвокат: *Не було ніякого наказу про переведення, чи я помиляюсь?*

Емоційне напруження зростає поступово. Спочатку адвокат показує логічні суперечності у виявлених фактах, на що полковник реагує агресивними заявами і фамільярною поведінкою. Тоді адвокат переходить до виявлення суперечностей у відповідях самого полковника:

Адвокат: *Ви стверджуєте, що наказали лейтенанту переказати своїм людям, щоб вони не чіпали Сантьяго.*

Полковник: *Це правда.*

Адвокат: *Лейтенант Кендрік зрозумів наказ?*

Полковник: *Без сумніву.*

Адвокат: *Чи могло бути так, що лейтенант не виконав наказ?*

Полковник: *Ні <...>*

Адвокат: *<...> Коли лейтенант Кендрік наказав взводу не чіпати солдата, могли його не послухати?*

Полковник: *Ні!*

Адвокат: *Якщо Ви наказали не чіпати Сантьяго, а Ваші накази завжди виконуються, чому життя Сантьяго було у небезпеці? Навіщо було його переводити? <...> Навіщо два накази, полковнику? <...> Полковнику, Кендрік розпорядився про Кривавий кодекс, оскільки Ви йому так наказали! А коли виникли ускладнення, Ви використали цих хлопців! Ви змусили Маркінсона підписати фальшивий наказ про переведення, Ви сфальсифікували документи!*

А потім, не знижуючи емоційного напруження, двічі повторює запитання:

Ви віддали наказ про «Кривавий кодекс»?

І свідок не витримує тиску, зізнається у злочині.

Зазначений фрагмент висвітлює ще дві риси професійної комунікативної особистості адвоката: вміння ідентифікувати логічні суперечності та вміння правильно ставити запитання свідкам, тобто правильно інтерв'ювати їх, уміння послуговуватися маніпулятивними стратегіями впливу.

Слід відзначити, що адвокати у реальному житті часто використовують маніпулятивні стратегії, послуговуючись тактиками

зближення психологічної дистанції із присяжними і суддею, створенням у них когнітивного дисонансу та іншими, що вже доведено у теоретичних джерелах і проілюстровано прикладами із реальних судових процесів, відтворених у художніх кінофільмах за реальними фактами³⁶.

Категорії загального та окремого співвідносяться у професійній комунікативній особистості як наявність комунікативних рис, притаманних усім носіям відповідної мови, представникам окремих професій та окремим особистостям. Зокрема, загальнонаціональні ціннісні пріоритети містять любов до своєї сім'ї і рідної країни, чесність, порядність та інші позитивні моральні якості. Всі вони у різних формах відбиваються у використанні мовних засобів і комунікативних стратегій. Професійні комунікативні особистості теж поділяють такі цінності, проте вони мають і цінності, специфічні для відповідних професій. Для військових це країна, котрій вони служать, необхідність і вміння її захищати; для вчителів – уміння якісно навчати та виховувати дітей; для лікарів – уміння лікувати. Існують відмінності і у використанні комунікативних стратегій представниками різних професій. Наприклад, у військовій комунікативній культурі прописана статутами стратегія домінування, що виражається у формі імперативу під час постановки командиром службово-бойових завдань підлеглим. Цю стратегію вони часто використовують у спілкуванні з цивільними, не помічаючи здивування або навіть деякого шоку співбесідника. Для професійної комунікативної особистості педагога чи лікаря така стратегія є неприйнятною.

Ефективні комунікативні стратегії, притаманні представникам тих чи інших професій, швидко поширюються, набуваючи ознак своєрідного стратегічного кліше. Зокрема, у комунікативній субкультурі адвокатів плідною вважається стратегія зближення психологічної дистанції із цільовою аудиторією переконання –

³⁶ Pelepeyenko, L., Zatsnyi, Y., & Zaitseva, M. (2021). Cognitive dissonance as factor of influence in American courtroom discourse. *Linguistics and Culture Review*. V. 5 (S3), 2021. P. 173-186. URL: <https://lingcure.org/index.php/journal/article/view/1497>; DOI: <https://doi.org/10.37028/lingcure.v5nS3.1497>; Pelepeyenko, L., Zaitseva M. Specificity of Persuasion in American Court Discourse (based on advocates' and prosecutors' speeches). *Актуальні проблеми філології та перекладу*: Наукове фахове видання Хмельницького національного університету. Вип. 14. № 1, 2021. С. 64-69. DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-41; Зайцева М., Пелепейченко Л. Специфіка нарративу в судовому дискурсі США». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 14, Червень 2021, с. 46-60, DOI:10.29038/2413-0923-2021-14-46-60.

присяжними. Вона виражається у мові як стратагема співчуття: *Леді і джентльмени! Я не заберу у вас багато часу. Це довгий процес, і ми всі дуже втомилися. Мій виступ не буде довгим...* І все ж конкретна реалізація названої загальноприйнятої стратегії не завжди здійснюється. Зокрема, у художньому кінофільмі «Find me Guilty» («Визнайте мене винним»), який знято за реальними подіями, показано, як адвокат відхиляє цю стратегію. Головний підсудний – мафіозі (судили групу членів мафії) – відмовляється від офіційного адвоката, його роль бере на себе. Свій останній виступ він починає саме із зачитування зазначеного вище «стратегічного кліше». Проте після декількох фраз він складає аркуш із текстом зі словами *«Я не буду цього читати. Давним-давно я пообіцяв, що буду говорити від щирого серця»*. І все ж стратегію зближення із присяжними і суддею він не відкидає, а використовує, реалізуючи інші тактики, змальовуючи важке дитинство своїх товаришів, пояснюючи мотиви їхніх учинків. Несподівано для всіх присутніх він застосовує трансгресію – порушує звичний плин подій, усталені статусні ролі, пропонує присяжним відпустити всіх і визнати винним його одного. Отже, співвідношення загального та окремого у цьому разі набуває зовсім інших ознак, оскільки «окреме» (вчинок адвоката/підсудного) частково виходить за межі «загального» (стратагема співчуття: «всі заморилися»). Судовий процес, який у реальному житті тривав більше року, закінчився виправданням підсудних. Зрозуміло, що такий вирок був прийнятий присяжними не через останній виступ адвоката/підсудного. Протягом усього процесу він демонстрував найкращі риси еталонної комунікативної особистості адвоката, особливо під час опитування свідків. Сотні свідків виступали за справою мафіозного угруповання, і кожного разу адвокат/підсудний так ставив запитання, що відповіді свідків не тільки знімали звинувачення підсудних, але ще й указували на істинних винуватців злочинних дій і логічно пояснювали мотиви вчинків підсудних. Отже, підсудний, який виступав у статусі цивільного адвоката, показав важливість для професійної комунікативної особистості адвоката вміння правильно проводити інтерв'ювання свідків.

Комунікативний вплив особистості адвоката на присяжних може набувати непередбачуваної сили. У таких випадках його ефективність є вираженням опозиції загального та окремого. Зокрема, загальна ознака наявності впливового ефекту виступу адвоката (для

еталонної моделі є обов'язковою) в окремих ситуаціях значно посилюється. Очевидно, в таких випадках роль відграє харизма конкретного представника професійного типу. Багато таких прикладів можна знайти в адвокатській практиці Федора Никифоровича Плевако – відомого російського адвоката XIX століття, який завжди будував захисну промову неординарно, іноді досягаючи гіпнотичного впливу на присяжних. Наведемо один із прикладів³⁷.

У Калузі, в окружному суді розбиралася справа про банкрутство місцевого купця. Будівля суду була розташована навпроти кафедрального собору. Послухати «зірку адвокатури» зібралось все місто. Федір Никифорович, вивчивши справу, серйозно приготувався до захисної промови, але з якихось причин йому не давали слова. Близько 17.00 голова суду оголосив, що слово надається Ф.Н. Плевако. У той момент, коли адвокат вийшов на трибуну, у кафедральному соборі вдарили у великий дзвін до великопостної вечірні. Зовсім несподівано широким розгоном хрестом Плевако здійснив хресне знамення і почав голосно читати молитву:

Господи і Владико живота мого, дух ледарства... не дай мені. Дух же цнотливості... даруй мені... і не осуджувати брата мого...

Реакція присутніх виявилася цілком адекватною для того часу, та все ж несподіваною. Усі встали за присяжними. Суддівські чини теж встали і слухали молитву. Тихо, майже пошепки, ніби перебуваючи у храмі, Ф.Н. Плевако вимовив невелику промову, зовсім не ту, яку готував:

Зараз священик вийшов із вітара і, земно вклоняючись, читає молитву про те, щоб Господь дав нам силу «не засуджувати брата свого». А ми в цей момент зібralися саме для того, щоб звинуватити і засудити свого брата. Панове присяжні засідателі, ідіть у дорадчу кімнату і там у тиші запитайте своє християнське сумління, чи винен брат ваш, якого судите ви? Голос Божий через ваше християнське сумління скаже вам про його невинність. Винесіть йому слушний вирок³⁸.

Присяжні виправдали купця. У цьому випадку головну роль в успішності впливу відіграла не тільки конкретна комунікативна особистість, але і конкретні соціальні умови того часу. Сучасний присяжний, добре обізнаний із законами і способами маніпулятивного

³⁷ Плевако Ф.Н. Речи. Под ред. Н.К. Муравьева. Москва : Изд. М.А.Плевако, 1910. Т.2. С. 452. URL: <https://www.prlib.ru/item/680382>

³⁸ Ibid.

впливу, для якого «право» і «громадська думка» – не пусті слова, в якого добре розвинене критичне мислення, навряд чи ввійшов би у стан трансу, почувши молитву адвоката в залі суду. Отже, успішність промови адвоката залежить від низки конкретних ознак усіх трьох контекстів дискурсу: соціального (картина світу, ідеологія, релігійні погляди у відповідний період); прагматичного (сучасний адвокат не став би використовувати подібні стратегії); лінгвістичного (навіть віруючий адвокат не став би читати молитву під час промови).

Категорії абстрактного/конкретного, загального/часткового пронизують всю комунікативну діяльність соціуму. Справжній професіонал добре знає, як використати зазначені опозиції у промові. Вміння співвідносити названі категорії ми вважаємо однією з ознак, котрі мають бути притаманними професійній комунікативній особистості адвоката. Аналіз взаємодії категорій абстрактного і конкретного, загального та окремого у типологічних ознаках професійної комунікативної особистості адвоката дав підстави зробити висновки про чинники, що забезпечують успішність впливового потенціалу їхніх промов. До таких чинників належать:

- **абстрактна** еталонна модель професійної комунікативної особистості, що слугує орієнтиром для діяльності **конкретного** представника типажу;

- обізнаність адвоката із **загальними** уявленнями соціуму про ціннісні пріоритети суспільства у відповідний період і вміння їх проєктувати на кожний **окремий** судовий дискурс;

- неординарність виступу **окремої** комунікативної особистості в межах **загальних** етичних норм соціуму.

ВИСНОВКИ

Дослідження показало, що поняття «професійна комунікативна особистість» стало результатом розроблення теорії мовної особистості, зокрема виявлення явищ, у котрих імпліцитно представлена взаємодія категорій загальне/окреме та абстрактне/конкретне. Способом вираження категорій загальне/окреме є наявність в уявленнях про професійну комунікативну особистість загальних ціннісних пріоритетів і норм соціуму, а також таких, які притаманні представникам окремих професій. Вираження категорій абстрактного/конкретного проявляється у наявності абстрактної еталонної моделі професійної комунікативної особистості та її реальної актуалізації у конкретних дискурсивних практиках.

Дослідження зазначеної теми на матеріалі професійної комунікативної особистості адвокатів, які працюють в умовах змагальної судової системи, підтвердило основоположну гіпотезу і засвідчило, що абстрактна еталонна комунікативна модель адвоката по-різному конкретизується у підтипах професійних комунікативних особистостей, а також дозволило виявити фактори, що впливають на співвідношення зазначених категорій у типологічних ознаках аналізованого феномена. До чинників реальної комунікативної особистості успішного адвоката належать ті, в яких відображається взаємодія аналізованих категорій, а саме: а) урахування соціального контексту **конкретного судового дискурсу** та ознак категорії «загальне» (ідеологічні установки, правова освіченість присяжних, національні ціннісні пріоритети тощо); б) обізнаність із **абстрактною еталонною моделлю** адвоката та орієнтування на її ознаки у **конкретній практичній діяльності**; в) неординарність комунікативної поведінки адвоката (**категорія «окреме»**), яка не порушує етичних норм суспільства (**категорія «загальне»**).

Дослідження висвітлило численну кількість проблем, які можна розглядати як перспективи дослідження заявленої у роботі теми. Одна з них – проблема ідентифікації професійних типологічних ознак особистості за результатами аналізу її комунікативної взаємодії у різних типах дискурсу: професійному і побутовому, публічному і міжособистісному, конфліктному і миротворчому.

АНОТАЦІЯ

У роботі доведено, що у становленні поняття «професійна комунікативна особистість» значну роль відіграли категорії абстрактного/конкретного і загального/окремого, імпліцитно представлені у працях основоположників теорії мовної особистості. На матеріалі професійної комунікативної особистості адвокатів, які працюють в умовах змагальної судової системи, виявлено особливості взаємодії аналізованих категорій. Сформовано еталонну модель комунікативної особистості адвоката. Обґрунтовано чинники, що забезпечують успішність представників професії у реальній діяльності.

Література

1. Pelepeychenko L., Zatsnyi Y., Zaitseva M. Cognitive dissonance as factor of influence in American courtroom discourse. *Linguistics and*

Culture Review. 2021. Vol. 5 (S3). P. 173-186. URL: <https://lingcure.org/index.php/journal/article/view/1497>; DOI: <https://doi.org/10.37028/lingcure.v5n.S3.1497>.

2. Pelepeychenko L., Zaitseva M. Specificity of Persuasion in American Court Discourse (based on advocates` and s prosecutors` speeches). *Актуальні проблеми філології та перекладу*: наукове фахове видання Хмельницького національного університету. 2021. Вип. 14. № 1. С. 64-69. DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-41.

3. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

4. Багрянская Н.В. Возрастные особенности общения военнослужащих. *Культура общения и ее формирование*. Воронеж: Истоки, 1998. С. 39-46.

5. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Киев: «Астрейя», 1997. 309 с.

6. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ленинград, 1984. 31с.

7. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва, 1959. С. 259-333.

8. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64-72.

9. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). Москва, 1997. 331 с.

10. Голикова Т.А. Некоторые перспективы исследования категории «языковая личность». *Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты*. Барнаул, 1999. С. 17-21.

11. Голубева И.В. Опыт создания коллективного речевого портрета (на материале экспрессивного синтаксиса мемуарной прозы) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Краснодар: КубГУ, 2002. 45 с.

12. Дедова О.М. Речевое воздействие в коммуникативной ситуации «врач – больной». *Культура общения и ее формирование: Матлы VI Регион. науч.- метод. конф. Воронеж, 17 апреля 1999 г.* Воронеж, 1999. С. 77.

13. Дейк Т.А., Ван. Язык. Познание. Коммуникация / под ред. В.И. Герасимова. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.

14. Дмитриева О.А. Коммуникативный типаж «казак». *Интенсивное обучение иностранным языкам: проблемы методики и лингвистики*. Волгоград, 2004. С.47-56.

15. Зайцева М., Пелепейченко Л. Специфіка нарративу в судовому дискурсі США. *Лінгвостилістичні студії*. 2021. Вип. 14. С. 46-60. DOI:10.29038/2413-0923-2021-14-46-60.

16. Зайцева М.О. Еволюція судового дискурсу США: когнітивно-комунікативні аспекти. Запоріжжя-Харків : Факт, 2021. 388 с.

17. Инфантова, Г.Г. Сильная языковая личность: ее постоянные и переменные признаки. *Речь. Речевая деятельность. Текст*. Таганрог, 2000. С. 63-69.

18. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2004. 390 с.

19. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.

20. Комунікативна особистість військовослужбовця Національної гвардії України в сучасному соціальному контексті : моногр. / за ред. Л. М. Пелепейченко. Харків : Національна академія НГУ, 2014. 221 с.

21. Кочеткова, Т.В. Языковая личность носителя элитарной культуры: Автореф. дис. . д-ра филол. наук. Саратов, 1999. 44 с.

22. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? *Человек. Сознание. Коммуникация*. Москва : Диалог-МГУ, 1998. С. 17-155.

23. Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология. Москва : Институт государства и права РАН, 1995. 315 с.

24. Лазуренко Е.Ю., Саломатина М.С., Стернин И.А. Профессиональная коммуникативная личность. Воронеж: «Истоки», 2007. 194 с.

25. Маложон О.І. Судове красномовство: Навички оратора. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 19–22.

26. Мруць Н.А. О понятии «коммуникативное поведение учителя». *Культура общения и ее формирование*. Воронеж: ВОИПКРО, 1997. С. 11-12.

27. Ничипорович, Е.А. Кооперативная языковая личность в открытом коммуникативном эпизоде : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1999. 24 с.

28. Нікітіна А.В. Дискурсивна особистість як лінгводидактичне поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. праць.* Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. № 4. С. 217–282.

29. Пелепейченко Л.М., Павлова О.О. Еталонний і реальний типи комунікативної особистості українського військовослужбовця. *Лінгвістичні дослідження: збірник наук статей.* Випуск 39. Харків : ХНПУ, 2015. С. 159–171.

30. Пелепейченко Л.М., Ревуцька С.М., Рибяк В.В. Ціннісні пріоритети професійної комунікативної культури українських військових: інтернаціональні і національно-специфічні ознаки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. Т. 31 (70), № 3. Ч. 2. С. 35–41.

31. Плевако Ф.Н. Речи. Под ред. Н.К. Муравьева. Москва : Изд. М.А. Плевако, 1910. Т. 2. С. 452. URL: <https://www.prlib.ru/item/680382>

32. Сарапин В.В., Боберська К.Г. Риторика : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни для студентів спеціальності 081 «Право» ступеня бакалавра. Полтава, 2016. 260 с.

33. Седов К.Ф. Речевое поведение и типы языковой личности. Культурно-речевая ситуация в современной России / под ред. Н.А. Купиной. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. С. 298–311.

34. Седов К.Ф. Дискурс и личность. Эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004. 320 с.

35. Сиротинина О.Б. Социолингвистический фактор в становлении языковой личности. *Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты.* Волгоград, Архангельск : Перемена, 1998. С. 4–10.

36. Сиротинина О.Б. Элитарная речевая культура и хорошая речь. URL: <http://www.gramota.ru/magarch.html?id=108>.

37. Соколовская Т.Б. Языковая личность политического лидера: на материале газет новейшего времени : автореф. дис. ... канд. филол. наук. СПб., 2002. 24 с.

38. Сухих С.А. Черты языковой личности. *Коммуникативно-функциональный аспект языковых единиц* : сб. науч. тр. Тверь, 1993. С. 85–91.

39. Уткина И.В. Оптимизация форм речевого общения военнослужащих в учебно-профессиональной сфере : автореф. дис... канд. фил. наук. Тверь, 2006. 20 с.

40. Харченко Е.В. Модели речевого поведения в профессиональном общении. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2003. 336 с.

41. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации : учебник. Москва : Издательский дом «Социальные отношения», издательство «Перспектива», 2002. 248 с.

Information about the author:
Pelepeychenko Lyudmila Mykolayivna,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philology,
Translation and Strategic Communications of the
National Academy of the National Guard of Ukraine
3, Maidan Zakhysnykiv Ukrainy, Kharkiv, 61001, Ukraine